

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՐԱԶՅԱ ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ՏԱԹԵՎԻԿ ԳՐԻԳՈՐԻԻ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

**ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԸ ԺԴ-ԺԷ ԴԴ. ՀԱՅԵՐԵՆ ՁԵՌԱԳԻՐ
ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

Ժ. 02. 01 – «Հայոց լեզու» մասնագիտությունը ամբ
բանասիրական գիտություններին թեկնածուի գիտական
աստիճանի
հայցման ատենախոսություն

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ – 2017

Ատենախոսություն թեման հաստատվել է ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի
անվան լեզվի ինստիտուտում:

Գիտական ղեկավար՝

բանասիրական
դոկտոր լեզուներին

դոկտոր, պրոֆեսոր

Լ. Ս. Զովսեփյան

բանասիրական
տոլթյունների
դոկտոր

Գ. Ս. Մուրադյան

բանասիրական
տոլթյունների
թեկնածու, դոցենտ

Ն. Բ. Պողոսյան

Խ. Աբովյանի անվան
այլակերպական
պետական մանկավարժական
համալսարան

Պաշտոնական
ադրիմախոսներ՝

Առաջատար
ազմակերպիչ ունե՝

Պաշտպանությունը կայանալու է 2017 թ. ապրիլի 3-ին, ժամը՝
15⁰⁰ին, ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտում գործող
ԲՈՂ-ի՝ Լեզվաբանության 019 մասնագիտական խորհրդի նիստում:

Հասցեն՝ Երևան, 0015, Գ. Լուսավորչի 15:

Ատենախոսությունը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի
անվան լեզվի ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2017 թ. մարտի 2-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար՝
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Ն.Ս. ՍԻՄՈՆՅԱՆ

ՍՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲԵՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

ՍՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՅԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ: Հայ երեւն ձեռնագրերու մ ամկա է քերականագիտական հարուստ ժառանգությունն, որը հիմնականում ուսումնասիրված է, սակայն դեռևս կան չբացահայտված շատ հարցեր: Չնայած հրատարակվել են տարբեր քերականների աշխատություններ, կազմվել համեմատական ու քննական բնագրեր, այդուհանդերձ լեզվաբանական տերմինների քննու-թյան առումով այս բնագավառը ըստ պատշաճի ուսումնասիրված չէ: Չհրատարակված ձեռագիր սկզբնաղբյուրներում պահպանված լեզվաբանական տերմինների հետազոտության անհրաժեշտությամբ էլ պայմանավորված է սույն աշխատանքի արդիականությունը:

ՍՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՆՊՏԱԿԸ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ: Աշխատանքի նպատակն է հայ երեւն չուսումնասիրված-չհրատարակված ձեռագիր սկզբնաղբյուրներից առանձնացնել քերականական տերմիններ և կատարել դրանց լեզվաբանական ամբողջական քննություն: Այդ նպատակը իրագործելու համար փորձել ենք լուծել հետևյալ խնդիրները.

- ա) լեզվաբանական տերմինների առաջացման ու ձևավորման պատմության ներկայացում՝ իր գարգացման շրջաններով,
- բ) տերմինների ծագումնաբանական շերտերի, համալրման ու դիների և աղբյուրների քննություն,
- գ) տերմինների իմաստակառուցվածքային և գործառնական վերլուծություն:

ՈՒՍՈՒՄՆԱԽԻՐՈՒԹՅԱՆ ԱՄԱՐԿԱՆ ԵՎ ՕԳՏԱԳՈՐԾԿԱՆՑ ԱՐՔՅՈՒՐՆԵՐԸ: Ուսումնասիրության առարկան լեզվաբանական տերմիններն են: Այս ուսումնասիրության ընդգրկած ժամանակաշրջանը ներկայացված է միայն ձեռագիր մատյաններով: Ձեռագրերում հանդիպում են երկու հարյուր քսանհինգ տերմին, որոնց զգալի մասի վերաբերյալ չկա վկայություն: դրանք չեն արձանագրվել հետա-գա բառարաններում, և միայն մեր աղբյուրներն են հնարավորությունն տալիս դրանք մեկնաբանելու: Կան նաև փոքր թվով այնպիսի տերմիններ, որոնք հանդիպում են նաև մինչև այժմ ուսումնասիրված աշխատություններում, և որոնց տարբեր առիթ-ներով անդրադարձել են լեզվաբանները, սակայն մեր կողմից ընտրված ձեռագիր աղբյուրներում այդպիսի տերմինները հանդես են գալիս որպես միևնույն տերմինի ավելի վաղ, կամ այլ իմաստով կիրառություն, կամ էլ հնչյունական և բառակազմական նոր տարբերակներ: Ուսումնասիրության աղբյուրները ԺԴ-ԺԵ դդ. մի շարք ձեռագիր մատյաններն են, որոնք քննել ենք որպես քերականական սկզբնաղբյուր-ներ՝ նկատի ունենալով դրանց պարունակած նյութը: Որպես տեղեկատու աղբյուր օգտագործել ենք նաև ձեռագրացուցակները:

ԱՍԵՆԱԿՈՍՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅՐԸ:

Առաջին անգամ քննություն են եկթարկվում ձեռագրերից դուրս հանված երկու հարյուր քսանհինգ նորահայտ տերմին, կատարվում է դրանց բաղադրիչների հմաստարանական, կառուցված-քային և գործառնական վերլուծություն, ներկայացվում է լեզվաբանական տերմին-ների առաջացման ու ձևավորման պատմությունը՝ ըստ առանձին շրջանների:

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈՂՆԵՐԸ:

Ատենախոսությունը գրված է հա-յ ազիտության մեջ ընդունված՝ արդի բանասիրության և քերականագիտության տեսական-մեթոդական սկզբունքներով: Օգտագործված են թեմային առնչվող հայ և այլազգի անվանի բանասերների, լեզվաբանների, քերականագետների, լեզվի տարբեր շրջաններով զբաղվող հայագետների աշխատությունները և նրանց ելակետ-տային դրույթները: Կիրառվել են համեմատական, գուգարական վերլուծության մեթոդները՝ բերված փաստերը հիմնավորելու և ճշգրիտեզրահանգումներ կատարելու համար:

ԱՍԵՆԱԿՈՍՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾԱԿԱՆ

ՆԵՍԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ: Հայերենի քերականության պատմությունն իր հիմնական անցումներով, փուլային առանձնահատկություններով հայտնի է և ուսումնասիրված, սակայն այդ շղթան լրացնելու ձեռագրային նյութը չի սպառվել և լեզվաբանական նյութը ուսումնասիրության չի ենթարկվել: Մի շարք քերականական բնագրեր դեռևս գիտական շրջանառության մեջ դրված չեն. ընտրել ենք այդպիսի 16 ձեռագիր, որոնք պահվում են Երևանի Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրատանը, և մեկը՝ Չմամաի վանքի մատենադարանի հիմնական հավաքածուում¹: Քննել ենք այդ աղբյուրներում վկայված տերմինները՝ նկարագրելով դրանց բնույթը, կառուցվածքային և բովանդակային հիմնական հատկանիշները: Այս առումով սույն աշխատանքը ամբողջական փորձ է այդ բացը լրացնելու ուղղությամբ: Ուսումնասիրության արդյունքները կարող են օգտագործվել հայագիտության բնագավառում կատարվելիք հետագա աշխատանքներում, հատկապես միջնադարյան քերականագիտության պատմությանը նվիրված ուսումնասիրություններում:

ԱՍԵՆԱԿՈՍՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքներն ու դրույթները արտացոլված են

¹ Ուսումնասիրվող ձեռագրերից նյութերի ընտրության, աշխատությունների ժամանակի և տեղի մասին տվյալները քաղել ենք Մաշտոցյան Մատենադարանի և Չմամաի վանքի մատենադարանի ձեռագրացուցակներից, ինչպես նաև Մաշտոցյան Մատենադարանի ձեռագրերի «Մայր քարտարանից» և «Մայր մատյանից», որոնք հաճախ ճշգրտված են մեր և Մատենադարանի «Ձեռագրագիտության և Մայր ցուցակի» բաժնի մյուս աշխատակիցների ուսումնասիրությանը ներկայացրած հիմնական վրա:

հրատարակված վեց հոդվածներում և հանրապետական ու միջազգային գիտածոողովներում կարդացված գեկու-ցու մներում: Աշխատանքը քննարկվել է ՀՀ ԳԱԱ Հ.Աճառյանի անվան լեզվի ինստի-տուտի հայոց լեզվի պատմության թաժնում և երաշխավորվել հրատարակայ ին պաշտպանության:

ԱՏԵՆԱԽՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ: Ատենախոսության

կառուցվածքը բխում է առաջադրված նպատակներից, քննարկվող խնդիրներից և արդյունքներից: Այն բաղկացած է ներածության և նից, երեք գլխից՝ համապատասխան ենթազվ ու խնդրով, եզրակացության և ներքից, օգտագործված գրականության ցանկից, հավելված-ներից (առաջին հավելվածը ձեռագրերից դուրս բերված լեզվաբանական տերմին-ների պարբերական ցանկն է, երկրորդը՝ ատենախոսության մեջ հիշատակված քերականների անվանացանկը, իսկ երրորդը՝ ՄՄ 2335 և 5619 ձեռագրերում առկա քերականական ծառերի մանրակարները): Ատենախոսության ծավալը 152 է է:

ԱՏԵՆԱԽՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՑ ԲՈՎԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ:

Ներածության մեջ արծարծվում են տեսական բնույթի միջառք հարցեր: Ելնելով ուսու մնասիրու-թյան նյութից՝ նախհարկ ենք համարել անդրադառնալ տերմինաբանությանը և տերմինի ըմբռնմանը հայ լեզվաբանության մեջ:

Իբրև բառապաշարի մի մաս՝ տերմինաբանությանը ևս պատմական գար-գացման ընթացքում ենթարկվել է ներլեզվական և արտալեզվական գործոնների ազդեցությանը: Գիտական հասկացությունների և նրանց հատկանիշների ուսում-նասիրությանը գրադրում է տերմինագիտությանը: Տերմինագիտությանը՝ որպես բառապաշարի գիտական ուսումնասիրության ինքնուրույն բնագավառ, ժամանակի ընթացքում ներքին և արտաքին գործոնների ազդեցությամբ ենթարկվում է մշակման ու կատարելագործման: Տերմինագիտության հետազոտության առարկան տերմինն է, որը՝ որպես լեզվի բառային կազմի բաղկացուցիչ մաս, ընդգրկում է գիտու-թյան բոլոր բնագավառներին վերաբերող գիտաբաները՝ իրենց հասկացական իմաստներով և գործառական դաշտով: Ըստ այդմ՝ մեջ ենք բերել տերմինագիտու-թյան բնագավառում հայ և այլազգի հեղինակների ըմբռնումները՝ Ռ. Իշխանյան, Ս. Ասլանյան, Ա. Սուքիասյան, Ա. Մուրադյան, Ռ. Բուդաղով, Ե. Գալկինա-Ֆեդորով, Դ. Ուշակով, Ս. Օժեգով, Վ. Դալ և այլք: Անդրադարձել ենք նաև հունաբան և լատի-նաբան դպրոցներին՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ երկուսն էլ իրենց կարևորագույն բաժինն ունեն հայերենի քերականական տերմինակերտման գործում: Ե՛վ հունաբան, և՛ լատիսաբան հայերենները շուրջ երկու դար գոյատևել են՝ լինելով ժամանակի մտավորական որոշակի խավի լեզուն. հունաբան հայերենը սկիզբ է առել Հայաստանում թարգմանչական

աշխատանքի ընթացքում, մինչդեռ լատինաբանը սկզբնավորվել է Եվրոպայում և տարածվել այլ նպատակներով: Դիոնիսիոս Թրակացու «Քերականական արվեստի» հայերեն թարգմանությամբ առաջին անգամ ստեղծվեց հայերեն համակարգված քերականական եզրաբանություն: Այն շուրջ մեկ հազարամյակ եղել է հայ քերականների մեկնությունների առարկան. դրա շնորհիվ աշխատության եզրաբանությունն ունեցել է կարևոր պատմական նշանակություն հայ քերականագիտության ասպարեզում և ոչ միայն դարձել է հայ քերականությունների եզրաբանության հիմնական կորիզը, այլ և մինչ օրս էլ շարունակում է գործել լեզվաբանական-քերականական գրականության մեջ: Թարգմանչի աշխատությունն այն հիմնաքարն էր, որի վրա հենվեցին հետագա քերականների մեկնողական երկերը, որոնց հեղինակներն էին Դավիթ փիլիսոփան, Մովսես Քերթոզը, Անանունը, Ստեփանոս Սյունեցին, Գրիգոր Մագիստրոսը, Յամամ Արևելցին և այլք:

Այնուհետ խոսում ենք անտեսխոսության սկզբնաղբյուր ձեռագրերի և նրանց ընտրության հիմնավորումների մասին՝ շեշտելով բոլոր այն հատկանիշները, որոնց շնորհիվ դրանք առաջին անգամ դրվում են գիտական շրջանառության մեջ:

Ձեռագրերը հայ ժողովրդի ստեղծած այն արժեքներից են, որոնք մշակույթի հարատևմասունքներն են, պատմության վկանանցյալ դարերից: Աշխատանքի մեջ քննվող տերմինների մեծ մասը հունաբան և լատինաբան տերմինների փոխառություն և պատճենման «արդյունք» է:

Սույն աշխատանքի համար նախապես ուսումնասիրել ենք Մ. Մաշտոցի անվան Երևանի Մատենադարանի և Չմամաի վանքի մատենադարանի ձեռագրերի ֆոնդերը: Մաշտոցյան Մատենադարանի հարուստ ձեռագրական գանձարանից ընտրել ենք 15 ձեռագիր և մեկ ձեռագիր էլ Չմամաի վանքի մատենադարանի Անտոնյան հիմնական հավաքածուից և ուսումնասիրությունը կատարել ենք վերոհիշյալ 16 ձեռագրի շրջանակներում՝ թվագրված ԺԴ-ԺԵ դարերով: Ընտրությունը կատարելիս առաջնորդվել ենք հետևյալ սկզբունքներով՝ նախընտրել ենք բոլոր այն ձեռագրերը, որոնք պարունակում են քերականական աշխատություններ: Այնուհետև առանձնացրել ենք չուսումնասիրված, չհրատարակված քերականական աշխատություններ պարունակող ձեռագրերը, ընտրությունն էլ կատարել ենք արդեն հայտնի լեզվաբանների կողմից ուսումնասիրված քերականական աշխատությունների բացառումով: Իսկ ուսումնասիրության սահմանները ԺԴ-ԺԵ դարերն են, քանի որ ԺԴ դարից առաջ ձեռագրերում հանդիպած քերականական բնագրերը ուսումնասիրված են և հրատարակված, իսկ ԺԵ դարով սահմանափակվել ենք անտեսխոսության սահմանված ծավալը չգերազանցելու նպատակով:

Մանրամասն ուսումնասիրել ենք յուրաքանչյուր ձեռագրում մեզ հետաքրքրող քերականական բնագիրը: Բնագրերից քաղել ենք լեզվաբանական այն տերմինները, որոնք

այս մասնականորեն նորահայտ ենք համարում՝ հաշվի առնելով հետևյալը. ա) որևէ նախորդ քերականի կողմից չեն գործածվել, բ) որևէ քերականի օգտագործած տերմինի ավելի վաղ կիրառություն է, գ) որևէ քերականի կողմից գործածված տերմինի բուն իմաստից բացի՝ այլ իմաստով կիրառություն է, դ) որևէ քերականի օգտագործած տերմինի հնչյունական կամ բառակազմական նոր տարբերակ է:

Նշենք, որ բացի երևանի և Չմամառի վանքի մատենադարաններից՝ մյուս ձեռագրական հավաքածուներն ուսումնասիրելիս օգտվել ենք արդեն տպագրված ձեռագրացուցակներից, որոնցում տեղ են գտել մեր ուսումնասիրած ձեռագրերի ընդօրինակությունները: Այդ նյութերը երևանի և Չմամառի վանքի ձեռագրական ժառանգության հետ կազմում են սույն մատենախոսության աղբյուրագիտական-ձեռագրագիտական հիմքը: Աշխատանքի ընթացքում ճշգրտվել են ուսումնասիրություն համար հետաքրքրություններ կայացնող առանձին ձեռագրերի հեղինակներ և ստեղծման հանգամանքներ:

Առաջին գլխում («Միջնադարյան ձեռագիր քերականական աշխատություններ») աղբյուրագիտական-լեզվաբանական, քննություններ, հատկացրել աղբյուրագիտական, ձեռագրագիտական քննությունը, ձեռագիր մատյանների բովանդակային նկարագրությունը: Այստեղ խոսում ենք ընտրված ձեռագրերի ձեռնարկ-դասագիրք լինելու արժեքի մասին. «Քերականական մեկնությունները՝ որպես ձեռնարկ-դասագրքեր, դարեր շարունակ գործածվել են ճեմարաններում, վարդապետարաններում և համալսարաններում, դրանք, բացի բուն քերականական գիտելիքից, ներառել են նաև հարակից իմացություններ, հիմնականում փիլիսոփայական բնույթի՝ վերածվելով յուրատեսակ փոքրիկ «հանրագիտարանների»²: Բովանդակային այդ ընդգրկման հաստատումն են նաև միջնադարյան քերական-ների բնորոշումները. նրանք քերականության յուրացումը համարում էին իմաստասիրության «դուռ և բանալի», գիտելիքի բարձր ոլորտ մուտք գործելու միջոց և հետագա իմացություններին ուղեկից»³: Միջնադարում ուսուցումը դյուրացնելու նպատակով քերականական հասկացությունները տրվում էին հարց ու պատասխանի

² Խաչերեան Լ., Հայ լեզուաբանությունն առաջացման պատմությունը և քերականագիտական միտքը V-XVI դարերում, Լիզպոն, 1992, էջ 3:

³ Եսայի Նշեցի, Վերլուծություն քերականության, ՅՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1966, էջ 63, նաև Գրիգոր Մազիստրոս, Մեկնություն քերականին, Մատենագիրք հայոց, հտ. Ժ2 (ԺԱ դար), ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2012, էջ 388, Յովհաննես Երզնկացի, Հաւաքումն մեկնություն քերականի, printed by Alco Printing Co, Լոս Անճելոս, 1983, էջ 85:

շարադրանքով, որը կոչվել է կատեխիզիս⁴: Այս գլխում, ըստ կառուցվածքի, առանձնացնում ենք միջնադարյան մեկնություններին մի քանի տեսակ՝ ներհյուսված մեկնություններ, բան-մեկնություններ, հարցարաններ⁵: Ընտրված ձեռագրերում քերականական աշխատությունները, ըստ շարադրանքի բնույթի, բազմազան են. քերականական նյութեր կան ծառերի տեսքով, հարց ու պատասխանի ձևով շարադրված և սովորական շարադրանքով գրված: Մեր հետազոտության նյութ դարձած ձեռագրերը ընդհանուր դասակարգմամբ խմբավորել ենք ըստ ավանդման ձևի և դրանցում առկա քերականական նյութերի ամբողջականության՝ առանձնաց-նելով երեք տեսակ: Դրանց կառուցվածքային ու բովանդակային առանձնահատկությունները տալիս ենք՝ ըստ նյութի մատուցման եղանակի ու քերականական հարցերի ընդգրկման:

Եւ ենք նաև, որ թվարկում ենք ընտրված յուրաքանչյուր ձեռագրի այլ գրչագիր օրինակները ոչ միայն Երևանի Մատենադարանում, այլ նաև տարբեր ձեռագրական հավաքածուներում⁶: Այս գլխում նաև կատարել ենք հունաբան, լատինաբան քերականների աշխատությունների և մեր բնագրերի համեմատական քննություն-ուսումնասիրություն: Համեմատության մեթոդով յուրաքանչյուր ձեռագրում փորձել ենք պարզել արդեն հայտնի քերականների ազդեցությունը: Բնակա-նաբար ազդեցության առաջին հատկանիշը քերականական տերմինների գործածությունն է, ինչպես նաև որոշ դեպքերում քերականական աշխատությունների կառուցվածքը:

Ա Առանձին ամբողջական քերականական ձեռագրեր: Այս բաժնում քննում ենք այն ձեռագրերը, որոնք պարունակում են մեկ ամբողջական քերականական աշխատություն: Ուսումնասիրության համար ունենք միայն մեկը՝ 2284 թվահամարը կրող ձեռագիրը: Ձեռագրում առկա աշխատությունը բաղկացած է երեք գլխից, և յուրաքանչյուրն էլ համապատասխանաբար բաժանվում է ենթագլուխների: Առաջին գլխում խոսվում է անուն և դերանուն խոսքի մասերի հոլովման, բայի լծորդություն-ների, նաև նախադրությունների, մակբայների, միջարկությունների և շաղկապների մասին:

⁴ Բառն առաջացել է հունարեն ή καθήχσις գոյականից «իրապարակում, (բանավոր) ուսուցում, խրատ», որը ձևավորվել է καθήξω բայից «իրապարակել, (բանավոր) ուսուցանել, սովորեցնել», տես <http://urokirus.com/online/blogs/7433-2011-06-13-13-52-38.html>.

⁵ Դաւիթ Զէյթունցի, Մեկնութիւն քերականի, ՅՍՄՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1981, էջ 21-23:

⁶ Գրչագիր օրինակներից մեկի ընտրությունը՝ որպես ուսումնասիրության հիմնական աղբյուր պայմանավորված է ձեռագրի հնագույն, ամբողջական, դյուրընթեմնելի օրինակ լինելու հանգամանքներով:

Երկրորդ գլուխը ներկայացնում է նախադրույթյան և բայի հոլովառույթունը, իսկ երրորդ գլխում մանրամասն խոսվում է քերականության բաժիններից ձևաբանության մասին՝ սահմանումներով, տեսակներով, օրինակներով հանդերձ:

Բ. Ամբողջական քերականական աշխատություններ:

Ամբողջական քերականական աշխատությունները հիմնականում կարելի է գտնել տարբեր բնույթի ժողովածու ձեռագրերում: Այս ենթաբաժնում քննել ենք ութ ձեռագիր, որոնցից մեկը գրված է 1476 թվականին, իսկ մյուսները՝ 1600-ական թվականների սկզբին և վերջին: Բոլոր աշխատություններն էլ թե՛ կառուցվածքային և թե՛ տեղումներով առումով ազդված են ոչ միայն հունարան, այլ և լատիներան քերականներից: Ձեռագրերի շարքում կան երկու այբբենարան, որոնք մանուկներին ուսուցանելու ձեռնարկ-դասագիրք են: 12 թվահամարը կրող ձեռագիրը ոչ միայն քերականական հատված ունի, այլ և կրոնական, բարոյակրթական, խրատական, աշխարհիկ բովանդակությամբ ընթերցարաններ: «Այբբենարանը» բաղկացած է հինգ մասից, որոնցից առաջինում խոսվում է քերականության որոշակի հասկացությունների՝ տառի, փաղառության, առոգանության, նշանագրերի, թվականի մասին: Միջևադարյան մյուս այբբենարանների համեմատությամբ քննության առարկա ձեռագիրն ունի մի շարք առավելություններ ու նորություններ. առաջինն այն է, որ այստեղ կրոնական բնույթի ընթերցարաններից բացի՝ կան նաև աշխարհիկ բովանդակությամբ նյութեր, երկրորդ՝ փաղառության ուսուցումը հեշտացնելու նպատակով այն բաժանված է որոշակի աստիճանակարգերի, «Այբբենարանի» նորություններից է նաև կետագրական նշանների ուսուցումը⁷: Իսկ ՄՄ 2448 թվահամարի ձեռագիրը նախորդից տարբերվում է շարադրանքով: Այն գրված է հարցու պատասխանի ձևով, որ այն ժամանակներում ընդունված էր հատկապես ձեռնարկ-դասագրքերում: ՄՄ 2276 և 2295 ձեռագրերը այս շարքում առանձնանում են իրենց ծավալով. նրանցից յուրաքանչյուրում բաժին առ բաժին խոսվում է ամեն մի քերականական երևույթի, խոսքի մասին և, առհասարակ, քերականական և գրչության արվեստների մասին: Առանձնացվում են անուն, դերանուն, բայ, ընդունելություն, հոդ, նախդիր, առբայ, շաղկապ խոսքի մասերը, իսկ շարահյուսության բաժնում քննվում է բայի, ընդունելության, հոդի, առբայի, շաղկապի և նախադրության շարադասությունը: ՄՄ 2281, 2286 և Չմամառի վանքի մատենադարանի 547 ձեռագրերում մանրամասն քննության են ենթարկված հնչյունաբանություն և ձևաբանություն բաժինները: Այս ենթաբաժնում իր յուրահատկությամբ առանձնանում է ՄՄ 2335 ձեռագիրը: Քերականական նյութը

⁷ Գասպարյան Մ., Մեսրոպյան այբբենարանները ժե-ժԸ դարերում, «Էջմիածին», ժե տարի, Ը, Էջմիածին, 1960, էջ 36:

մատուցվում է ծառերի պատկերներով: Քերականական ծառերում թվարկված են խոսքի մասերը իրենց տեսակներով, քերականական կարգերով, օրինակներով:

9. Հատվածական աշխատության և քերականական պատահիկներ: Աղբյուրների քննության այս բաժնում ներկայացնում ենք յոթ ձեռագիր մատյան՝ թվագրված ԺԴ-ԺԵ դարերով՝ ՄՄ 2018, 2274, 2279, 2307, 2366, 4149, 5619, որոնց քերականական նյութերի մի մասը հատվածական աշխատության են, մյուսներն էլ՝ քերականական պատահիկներ: Ձեռագրերում կա մեր ուսումնասիրությանն առնչվող շուրջ տասնհինգ հատվածական աշխատության և քերականական պատահիկ⁸, որոնք շարադրված են հարց ու պատասխանի ձևով և սովորական շարադրանքով, իսկ ՄՄ 5619 ձեռագրում քերականական պատահիկ նյութը ներկայացվում է ծառերի տեսքով: Հատվածական աշխատության ներկայացվում է ծառերի տեսքով: Հատվածական աշխատության ներկայացվում է ծառերի տեսքով: Հատվածական աշխատության ներկայացվում է ծառերի տեսքով: Հատվածական աշխատության ներկայացվում է ծառերի տեսքով: Հատվածական աշխատության ներկայացվում է ծառերի տեսքով:

Երկրորդ գլխում («Միջնադարյան ձեռագրերի լեզվաբանական տերմինների ձևափոխության քննություն») տերմինների ձևափոխության քննությունը կատարում ենք ըստ դրանց հայ տնիության աստիճանի⁹: Այս դասակարգումը հետաքրքիր է աղբյուրագիտական և տերմինների կիրառման ժամանակագրության տեսանկյունից: Ըստ հայ տնիության աստիճանի՝ տերմինները բաժանել ենք հետևյալ խմբերի.

- ա. նորահայ տերմիններ,
- բ. հայ տնի տերմինների վաղ կիրառության ներքին,
- գ. հայ տնի տերմինների՝ այլ իմաստով կիրառության ներքին,
- դ. հայ տնի տերմինների հնչյունական և բառակազմական նոր տարբերակներ:

Ձեռագրերում տերմինները ներկայացված են տարբեր կերպ՝ ա. տերմիններ՝ սահմանումով և օրինակներով, բ. տերմիններ՝ առանց սահմանման, միայն օրինակներով, գ. տերմիններ՝ առանց սահմանման և առանց օրինակի, պարզապես տերմինի անվան հիշատակության:

⁸ Հատվածական աշխատության ներքին ամբողջական ենք համարում, քանի որ ծաղկաբույս են արված ավելի ընդարձակ նյութերից՝ ըստ պատեհի կամ նպատակի, իսկ քերականական պատահիկները անավարտ նյութերի և ձեռագրի թերթերի կորստի հետևանքով առաջացած քերականական տեղեկության ներքին են, որի համար էլ թերթի ենք համարում:

⁹ Քննվող տերմինների մի մասը տալիս ենք լատիներեն նախադասություն հանդերձ, որոնք ճշտված են թղթման հետևանքով քերականության հիման վրա: Կարելի է ենթադրել, որ այդ գործը նախատիպ է ծառայել հայերեն որոշ ձեռագիր քերականության ներքին համար. Հմմտ. Tutte le Opere di Tommaso Campanella, Arnoldo Mondadori editore, Italy, 1954, pp.434-713:

Ա. Նորահայտ տերմիններ: Նորահայտ ասելով՝ նկատի ունենք բոլոր այն տերմինները, որոնք ներկայացվում են առաջին անգամ, դրանք արձանագրված չեն հատկապես տերմինաբանական և էզզվաբանական բառարաններում տերմինային արժեքով¹⁰: Այս բաժնում առանձնացրել ենք հարյուր հիսուներեք էզզվաբանական տերմին:

Բ. Հայտնի տերմինների վաղ կիրառություններ: Այս ենթախմբում բերվում են այն տերմինները, որոնք քերականագիտության մեջ արդեն այս կամ այն քերականի կողմից գործածված են, սակայն քննվող ձեռագրերը ժամանակային առումով նախորդում են այդ քերականների աշխատություններին և, մոսկանաբար, տերմիններն էլ դառնում են վաղ կիրառություններ: Այստեղ քննել ենք քսանվեց տերմին, որոնք ժամանակային առումով նախորդում են Կղեմես Գալանոսի, Ոսկաներևանցու, Բաղդասար Դպիրի, Մխիթար Սեբաստացու, Գաբրիել Ավետիքյանի, Միքայել Սալլանթյանի և այլոց կողմից գործածած տերմիններին:

Գ. Հայտնի տերմինների՝ այլ իմաստերով կիրառություններ: Էզզվական միավորների իմաստի փոփոխությունը պատմական երևույթ է, որը հայերենի զարգացման ընթացքում տարբեր դրսևորումներ է ունեցել: Էզզվաբանական տերմիններին առավել բնորոշ է բառիմաստի նորացումը կամ վերաիմաստավորումը, երբ նախկին իմաստերի փոխարեն տերմինը ձեռք է բերում նոր իմաստներ: Ընդ որում, նորի ձեռքբերումը չի ուղեկցվում հնի վերացմամբ: Էզզվաբանական տերմինների դեպքում նոր իմաստերի ձեռքբերումը պայմանավորված է տարբեր քերականների կողմից դրանց գործածումով: Ատենախոսության մեջ ներկայացրել ենք այլ իմաստով կիրառված տասնինը տերմին:

Դ. Հայտնի տերմինների հնչյունական և բառակազմական նոր տարբերակներ: Հանդիսանալ քերականագիտության մեջ նոր տերմիններ

¹⁰ Տերմինների նորահայտ լինելու հանգամանքը ստուգելու համար առաջ նորդվել ենք հետևյալ հրատարակությունների տվյալներով՝ Էզզվաբանական բառարան, ՆՅԲ (հտ. Ա-Բ), Բարսեղյան Յ., Հայերեն ուղղագրական-ուղղախոսական տերմինաբանական բառարան, Հոփհաննիսյան Լ., Գրաբարի բառարան (Նոր Հայկազյան բառարանում չվկայված բառեր), Առաքել Սիւնեցի, Յաղագս քերականության համառատ լուծումը, «Բառարան», Եսայի Նչեցի, Վերլուծություններ քերականության, «Բառացանկ քերականական տերմինների և դժվարիմաց բառերի», Յովհաննես Երզնկացի, Հաւաքումն մեկնութան քերականի, «Բառարան», Յովհաննես Ծործորեցի, Համառատ տեսություններ քերականին, «Բառացանկ քերականական տերմինների և դժուարիմաց բառերի», Յովհաննես Զննեցի, Յաղագս քերականի, «Երկում վկայված քերականական տերմինների ցանկ», Մուրադյան Ա., Հունաբան դպրոցը և նրա դերը հայերենի քերականական տերմինաբանության տեսողման գործում, «Տերմինների այբբենական ցանկ», Ն. Ադոնց, Երկեր, հ. Գ., «Ցանկեանուանց և բառից»:

առաջանում են արդեն հայտնի տերմինների բառակազմակերպում կառուցվածքի կամ հնչյունակերպումի որոշակի փոփոխումներ: Այս ենթախմբում ներառված են այն բոլոր տերմին-ները, որոնք բերականական ձեռագրերում նմանատիպ փոփոխություններ են կրել: Առանձնացրել ենք այդպիսի փոփոխություններն արձանագրելու հիմնական տերմինները:

Երրորդ գլուխը («Միջնադարյան ձեռագրերում կիրառված լեզվաբանական տերմինների դասակարգում և կառուցվածքային քննություն») նվիրված է լեզվաբանական տերմինների կառուցվածքային-գործառնական դասակարգմանը, որտեղ ցույց ենք տալիս, թե յուրաքանչյուր տերմին բերականության բաժիններից որին է պատկանում: Պարզել ենք, որ տերմինների ընդգրկման ծավալը լայն է և վերաբերում է բոլոր բնագավառներին: Տերմինները քննել ենք նաև ըստ կազմության:

Այս գլխում տերմինները ներկայացնում ենք երկու ենթազխմբով:

Ա Լեզվաբանական տերմինների դասակարգում ըստ բերականության բաժինների: Այս ենթազխմբում պարզաբանվում է տերմինի պատկանելությունը բերականության որոշակի բաժնի՝ հնչյունակերպում-ըղարկական, բառակազմակերպման, ձևաբանական, շարահյուսական, կետադրական-առոգական-կան:

1. Հնչյունաբանական-ըղարկական տերմիններ:

Միջնադարյան միջանկյալ բերականներ անդրադարձել են գրչության արվեստին իրենց արժեքավոր աշխատություններում: Այդ աշխատություններից են Արիստակես Գրչի «Վերլուծությունը բացերեւալիս բազմազան բառից և բայից յոգնախումբ շարագրությունում արարեալ գսա Առիստակիսի Գրչի ի խնդրոյ բազմաց յարհեստ գրչութեան», Գևորգ Սկնռացու «Խրատ վասն հանգամանաց հեգից», «Խրատք վասն առոգանութեանց»¹¹, «Խրատ գրչութեան» երկերը¹²: Եթե Արիստակես Գրչին իր աշխատության մեջ հիմնականում քննում է հայերենի ըղարկության կանոնները, ապա Գևորգ Սկնռացին առաջ է քաշում նոր հարցեր՝ ամբողջական ուսմունք ստեղծելով վանկատման, տղարարածի, կետադրության և, մասամբ, առոգանության վերաբերյալ: Այս բնագավառում առանձնացրել ենք հետևյալ լեզվաբանական տերմինները՝ *եղանակագրութիւն (բերականության բաժիններից, որն ուսուցմանսիրում է գիրը, տառը իր տարատեսակներով), համաձայն (բաղաձայն), տարր (վանկ), տաժ փաղառութիւն (վանկի*

¹¹ Միջնադարում առոգանությունը ևս ուներ իր կարևորությունը, քանի որ գրչության արվեստը պահանջում էր նաև տիրապետել բառերի ուղիղ պատասխանությանը:

¹² Խաչերյան Լ., Գրչության արվեստի լեզվական-բերականական տեսությունը միջնադարյան Հայաստանում, ՀՍՄԴ ԳԱ հրատ., Երևան, 1962, էջք 227-286, 288-307, 308-320:

տեսակ), իսկական փաղառու թիւն (վանկի տեսակ), փոքրավանգ (սակավանկ բառ կամ արմատ):

2. Բառագիտական-բառակազմական տերմիններ:

Բառագիտությունում ուսումնասիրում է լեզվի բառային կազմը, իսկ բառակազմությունը՝ բառերի տեսակ-ներն ըստ կազմության, բառերի բառակազմական կաղապարները, կազմության ձևերն ու եղանակները: Բառագիտությունում ու բառակազմությունում հնում ամանձին չեն ուսումնասիրվել, այլ ձևաբանության մաս են կազմել և քննվել խոսքի մասերի հետ: Ուսումնասիրություն շրջանակներում ձևաբանությունում ու բառագիտությունում բառակազմությունում բաժինները անջատ են քննում: Ըստ այդմ էլ այստեղ բերում ենք միայն բառագիտական-բառակազմական տերմինները, որոնք ձեռագրերում հետևյալներն են՝ պարզ արմատական բառերի համար ձեռագրերում գործածում են երկու նորահայտ տերմին՝ «առաջառոր անուն», «նախկնառոր անուն (նախկնառոր փոխանուն)», ածանցավորները կոչում էին «կրկնառոր անուն»: *Կրկնավոր անունն* էլ իր հերթին բաժանվում էր տեսակների և կոչվում համապատասխան ածանցի («գաղափար») անունով: Այդ տեսակներն են՝ *աղանդական գաղափար, կրկնական գաղափար, հայրական գաղափար, հպատակյան գաղափար, մարդական գաղափար, նախկնական գաղափար, պատկանական գաղափար, վերացելոյ գաղափար, օթական գաղափար*: Սրանցից գատ՝ ձեռագրերում կանա *կրկնածական անուն* տերմինը, որն անվանում է կրկնակի ածանցված բառերը: Այս տերմինների շարքում ամանձնացվում են բարդ բառերի հետևյալ տեսակները՝ *յոզնաբարդ՝* հարաբարդ, *կրկնաբարդ՝* կրկնաբարդադրիչ հարաբարդ անուն, *երեքկնաբարդ՝* եռաբարդադրիչ հարաբարդ անուն, *չորեքկնաբարդ՝* քառաբարդադրիչ հարաբարդ անուն: Այս բաժնում քննված նորահայտ տերմինների մեծ մասը անվանում են ածանցավոր բառերի զանազան տեսակներ:

3. Ձևաբանական տերմիններ:

Ձևաբանական տերմինները քերականության մյուս բաժինների տերմինների համեմատությամբ ձեռագրերում մեծ թիվ են կազմում: դրանց քանակը շուրջ հարյուր ինսուսու են, որոնք էլ ներկայացնում ենք ըստ խոսքի մասերի և դրանց քերականական կարգերի պատկանելության: Լեզվաբանական տերմինները ընդգրկում են գրեթե բոլոր խոսքի մասերը՝ անուն, բայ, դերբայ, դերանուն, նախադրություն, մակբայ, շաղկապ: Նշենք, որ ձեռագրերում մեծ քանակով նորահայտ տերմիններ կան ավելի ուշ շրջանում քերականագիտության մեջ ամանձնացվող ձայնարկություն նախքի մասից, որը ժե դարի ձեռագրերում կոչվում է «անյատ բան»:

4. Շարահյուսական տերմիններ:

Յայ քերականագիտության մեջ շարահյուսության քննությունը ձևաբանության համեմատ ավելի ուշ է սկսվում, որ պայմանավորված էր Դիոնիսիոս Թրակացու աշխատության կառուցվածքով և բովանդակությամբ,

քանի որ աշխատության մեջ քննվում էին հիմնականում ձևաբանությանը վերաբերող հարցեր, իսկ շարահյուսական հարցերին անդրադարձնում են ավելի ուշ՝ Սիմեոն Ջուղայեցու կամ Կղեմես Գալանոսի ժամանակներից սկսած¹³։ Հայ շարահյուսագիտության պատմության տեսակետից հատկապես մեծ կարևորություն ունի Վարդան Արևելցու «Վասն բանին մասանց» արժեքավոր աշխատությունը¹⁴։ Այս աշխատությունը հայոց լեզվի շարահյուսության սկզբունք-ների նկարագրության առաջին ինքնուրույն փորձն էր։ այստեղ առաջին անգամ խոսքի մասերը քննվում են ոչ թե ձևաբանական, այլ շարահյուսական առանձնա-հատկություններից ելնելով։ Ուշ միջնադարի գրեթե բոլոր լատինատիպ քերականության ուսուցիչներում հայերենի շարահյուսությանը առանձին բաժիններ էին հատկացվում. հիմնականում քննությունը սահմանափակվում էր խոսքի մասերի կապակցելի ու-թյան հարցերով՝ համաձայնությանը և խնդրառությանը¹⁵։ Տարբերում էին համաձայնության չորս տեսակ՝ բայի և անվան, գոյականի և ածականի, հարաբերականի և նախընթացի, հարցման և պատասխանի։ Քննության սկզբնաղբյուր ծառայած ձեռագրերից առանձնացրել ենք շուրջ քսան շարահյուսական տեսակներ, որոնցից երկուսը բնութագրում են բառերի շարահյուսական դերը, այսինքն՝ անվանում են շարահյուսական նույն առանձնահատկություն ունեցող խոսքի մասեր. դրանք են՝ *առնչիք*, այս տերմինով անվանվում են այն խոսքի մասերը, որոնք կապակցվում են առդրությանը, իսկ *հարկա որք* կոչվում են պարտադիր խնդրառությանը կապակցվող խոսքի մասերը։ Մյուսները նախադասության տեսակների նորահայտ անվանումներ են կամ արդեն հայտնի անվանում-ների ավելի վաղ, այլ իմաստով կիրառություններ։

5. Կետադրական-առգանական տերմիններ:

Տրոհությունը միջ-նադարյան քերականների կողմից շատ էին կարևորվում։ Կետադրության պատմության սկիզբը անմիջականորեն կապվում է հայ գրերի գյուտի հետ։ Կետադրական նշանների գործածությունը հայերենում սկսվել է գրերի գյուտին զուգընթաց։ Հայերենի կետադրության պատմության մեջ էական դեր են խաղում XII-XIII դարերը, որ պայմանավորված էր

¹³ Խաչերյան Լ., Հայ շարահյուսագիտական մտքի վաղ շրջանի պատմությունից, Բանբեր Մատենադարանի, 6, ՀԱՍՏԻ ԳԱ հրատ., Երևան, 1962, էջ 97:

¹⁴ Խաչիկյան Լ., Վարդան Արևելցու «Վասն բանին մասանց» աշխատությունը, «Տեղեկագիր», Սերիա 1, 2, Երևան, 1943, էջ 81:

¹⁵ Կղեմես Գալանոս, Քերականական եւ տրամաբանական ներածությունն առ յիմաստախորությունն շահելոյ, տպ. Ուրբանեան, Հռոմ, 1645, էջ 113, Յոհաննես Վրդ. Կոստանդնուպոլսեցի, Չտուլթիւն հայկաբանութեան կամ քերականութիւն հայկական, տպ. Ուրբանեան, Հռոմ, 1674, էջ 156:

«գրչ ու թյան արվեստի» մշակմամբ¹⁶: Միջնադարում ձեռագրերի ընդօրինակման աշխատանքների համար անհրաժեշտ էր տիրապետել «գրչ ու թյան արվեստին»: Իսկ գրչ ու թյան արվեստի բաղկացուցիչ մասերից մեկն էլ կետադրույթան, առոգանության նշանների իմացությունն էր, ուղղագրության, կետադրության կանոնների կայունացումը¹⁷, որը բավականին մեծ նշանակություն ուներ, քանի որ դրանց օգնությամբ միայն կարելի էր ձեռագրերը ճիշտ ընդօրինակել, անսխալ կարդալ¹⁸: Հին շրջանի քերականական աշխատություններում առոգանությունն ու կետադրությունը առաջին բաժիններն են եղել: Ուսումնասիրության մեջ այդ երկու բաժինները միասին ենք քննում՝ հաշվի առնելով ձեռագրերից քաղված կետադրական-առոգանական տերմինների սակավաթիվը: Առանձնացրել ենք կետադրական-առոգանական ութ տերմին, որոնցից յոթը՝ բացականչական նշան, թագիկ, կիտաստորատ, հարցական նշան, մակակետ, ստորակ, փառենթագիս, կետադրական նշանների անվանումներ են, և մեկը՝ նշանակ, առոգանության նոր տեսակի անվանում է:

Բ. Լեզվաբանական տերմինների դասակարգումը ստ

կազմության: Երկրորդ ենթազվիտում տերմինները քննել ենք ըստ կազմության՝ առանձնացնելով տերմինների երկու մեծ խմբեր՝ համադրական կամ միաբառ և բառակապակցական: Առաջինին են պատկանում արմատական, ածանցավոր, բարդ կառույց ունեցող տերմինները, իսկ բառակապակցականին՝ երկանդամ և բազմանդամ տերմինային կապակցությունները:

Հունաբան դպրոցի ներկայացուցիչները մեծապես հարստացրել են հայերենի բառակազմական հնարավորությունները՝ կերտելով բազմաթիվ նախածանցներ, որոնք ավելի են հեշտացրել քերականական տերմինների ստեղծումը: Կառուցված-քային տեսանկյունից տերմինները համագործակցական բառերի պես ունեն նույն բնույթը¹⁹: Ելնելով այն հանգամանքից, որ տերմինները ևս մտնում են լեզվի ընդհանուր բառապաշարի մեջ, դրանց վերլուծությունը կատարում ենք ընդհանուր բառակազմական վերլուծությանը հատուկ մեթոդներով և եղանակներով՝ բնակա-նաբար հաշվի

¹⁶ Ջահուկյան Գ., Հայերենի կետադրության պատմական և տեսական հիմունքները, ԼՀԳ, 7, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1990, էջ 75:

¹⁷ Գրիգորեան Ս., Գրիգոր Տաթևացու լեզուագիտական հայացքները, Հանդես Ամսօրեայ, ՃԳ տարի, թիվ 1-12, տպ. Մխիթարեան, Վիեննա, 1989, էջ 205:

¹⁸ Խաչերյան Լ., «Գրչ ու թյան արվեստի» քերականական տեսությունը Գևորգ Սկևռացու աշխատություններում, Բանբեր Մատենադարանի, 5, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երևան, 1960, էջ 136:

¹⁹ Ղազանչյան Լ., Հայերեն լեզվաբանական տերմինների համակարգային-կառուցվածքային վերլուծություն, Լեզվի և ոճի հարցեր, հ. 4, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1977, 270:

առնելով գիտություն տվյալ բնագավառի տերմինաբանության յուրա-հատկությունները:

1. Պարզ կամ սրմասկան տերմիններ: Պարզ կամ սրմասկան տերմինները առանց բառակազմական այս կամ այն միջոցի մասնակցության կերտված տերմիններն են²⁰: Այս տերմինները բավական քիչ են ոչ միայն քննության մեջ, այլև առհասարակ գիտական տերմինաբանության մեջ՝ պայմանավորված ներլեզվական և արտալեզվական գործոններով: Նոր պարզ տերմիններ կարող են առաջանալ բաղադրյալ տերմինների փոխանվանական կրճատմամբ: Ձեռագրերում նմանատիպ տերմիններն են հետևյալները՝ *անկ - անկումն, անգու մն, թիւ - թոււ ակն:* Պարզ տերմինների առաջացման մյուս ուղին տերմինների փոխառությունն է այլ լեզուներից՝ *ճերու նտիայ յջ երու նդիա* - gerundium (լատ), *փառ է նթագի ս // փար է նթագի ս // փարի նթագի ս* - parenthesis (հուն.): Յանապարզ բառերը կարող են տերմինի նշանակությունը ստանալ: Այդ կիրառությունների տերմինային նշանակությունն իրարային է՝ հատուկ տվյալ շարադրանքին, և կայունությունամբ չի բնորոշվում²¹: Այսպես՝ *տարր* - վանկի անվանում, մինչ այդ այն հայ տնի էր տառ, մասնիկ, հոդի մաստներով:

2. Ածանցավոր տերմիններ: Գրաբարում բառակազմական երկրորդական ձևերը բաժանվում են տարբեր տիպերի: Առաջին հերթին դրանք ածանցներն են, որոնք տարբերակվում են ըստ իրենց կարգային գործառնության (որոշակի խոսքի մաս կերտելու ունակություն) և ըստ դիրքի (նախածանցներ և վերջածանցներ)²²: Ձեռագրերում նախածանցավոր նոր կազմությունները սակավաթիվ են և ոչ միօրինակ. կազմված են տարբեր ածանցներով՝ *առանու ն, առբայ, դերդերանու ն, ընդու նակ, համածայ ն, մակակ էտ*. Քանի որ ձեռագրերում գործածված լեզվաբանական վերջածանցավոր տերմինները գոյականներ են, ապա դրանց կազմությանը մասնակցում են գլխավորապես գոյականակերտ վերջածանցները: Այսպես՝ *թագիկ, նշանակ, ստորակ, առնլիք, արարողականք, թիւրականք, հարկաւ որք, խոտորու մն, հոլովմունք*: Առանձնացնում ենք ածանցավոր տերմինների մի տեսակն՝ համածանցավոր տերմիններ, որոնց կազմությանը մասնակցում են և՛ նախածանցները, և՛ վերջածանցները. դրանք քանակով բավական քիչ են: Յանածանցավոր կաղապարները ձեռագրերում երկուսն են՝ *շարամանելիք* - *շար+ա+ման(ել)+իք*, *տարաշարամանելիք* - *տար+ա+շար+ա+ման(ել)+իք*, երկու տերմիններն էլ ունեն նույն վերջածանցը՝ *-իք*, իսկ նախածանցները տարբեր են: Քննության

²⁰ Նույն տեղում, էջ 275:
²¹ Նույն տեղում, էջ 49:
²² Հովսեփյան Լ. Գրաբարի բառակազմությունը, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1987, էջ 53:

սկզբնաղբյուրը ձեռագրերում գործածված անցավոր տերմինների շարքում գերակշռությամբ ունենվերջածանցավորները, նախածանցավոր նոր կազմությամբ ունենեցած ձեռագրերում սակավաթիվ են, իսկ համածանցավոր կաղապարով ընդամենը երկու կազմությամբ ունեն կա:

3. Բարդ տերմիններ: Բառաբարդումը ևս իր ուրույն տեղն ունի տերմինների կերտման գործընթացում և տերմինակազմության հիմնական միջոցներից է: Բարդ բառերի անհրաժեշտությամբ զգացվում է ինչպես սովորական հասկացությունների արտահայտման, այնպես էլ տերմինային հիմաստների դրսևորման դեպքում, քանի որ բարդ տերմինները նպաստում են նաև տերմինաբանության ճշգրտմանը: Հայերենում բարդությունը կարող է ունենալ մինչև բառաբարդիչ կազմությամբ²³, սակայն բնորոշը երկանդամությամբ է՝ հոդակապավոր կամ անհոդակապ: Ըստ արմատական տերմինատարերի քանակի՝ ձեռագրերում նոր բարդ տերմինները գերազանցապես երկանդամ են, ըստ տերմինատարերի միացման միջոցի՝ հոդակապավոր: Առանձնացնում ենք բարդ և բարդ անցավոր տերմիններ՝ ա. բարդ - կի տաստորտ - կէ տաստորտ (գոյական-գոյական), կրկնաբարդ - կրկին+աբարդ (ածական-ածական), յոզնաբարդ - յոզն+աբարդ (ածական-ածական), փոքրավանգ - փոքր+ավանգ (ածական-գոյական), բ. բարդ-անցավոր - եղանակագրություն - եղանակ+ազրույթիւն (գոյական-գոյական), երեքկնաբարդ - երեք+կին+աբարդ (թվական-ածական), չորեքկնաբարդ - չորեք+կին+աբարդ (թվական-ածական):

4. Բառապակցությամբ կազմված տերմիններ կամ տերմինային կապակցություններ: Բառակապակցությամբ կազմված տերմինները երկու և ավելի լիիմաստ բառերի կապակցությամբ կազմված բաղադրյալ տերմիններ են, որոնք կարող են բաղկացած լինել երկու, երեք և ավելի բառերից: Բառերի կապակցություններ կազմված տերմինները առաջանում են տարբեր խոսքի մասերի կապակցումով: Ըստ բաղադրիչների քանակի՝ բառակապակցություն-տերմինները կամ տերմինային կապակցությունները ստորաբաժանվում են երկանդամ և բազմանդամ կառույցների: Ձեռագրերում բառակապակցական տերմինները քանակապես գերազանցում են մյուս կազմություններին: Իսկ բառակապակցական տերմինների մեջ տոկոսային գերակշռություն ունեն երկանդամ տերմինները, որոնք զգալի թիվ են կազմում և բերված են ատենախոսության տերմինների ցանկում: Ձեռագրերից ընտրված տերմինների շարքում կան նաև բազմանդամ տերմինային կապակցություններ, որոնցից եռանդամները ևս զգալի թիվ են կազմում: Քառանդամ

²³ Տե՛ս Գալստյան Ս., Արդի հայերենի բաղադրություններին և նրանց բանաձևերի հարցի շուրջը, Բանբեր Երևանի համալսարանի, 3, Երևանի համալսարանի հրատ., Երևան, 1972, էջ 117-119:

տերմինային կապակցություններից ընդամենը երկու վկայություն ունենք՝ առինչ գոյոյ այլ այլ ութեան փոխանուն, առինչ գոյոյ նոյն ութեան փոխանուն՝ երկուսն էլ (գոյական+գոյական+գոյական+գոյական) կաղապարով: Այսպիսով, ձեռագրերում բառակապակցությամբ կազմված հարյուրից ավելի լեզվաբանական տերմինները հիմնականում երկանդամ են, դրանց բառակազմական կաղապար-ներում բաղադրիչներից մեկը մեծ մասամբ արտահայտված է գոյականով:

ԵՁՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Յայ ժմ չ ու ս ու ւ մ ն ս ա ի ղ վ ած մ ի ջ ն ադ ա ղ ր յ ա ն ձ ե մ ա գ ի ղ ք եր ա կ ան ա կ ան ա ն ա շ խ ա տ ու թ յ ու ն ն եր ու մ լ ե գ վ ա ք ան ա կ ան տ եր մ ի ն ն եր ի ք ն ն ու թ յ ու ն ը հ ի մ ք Է տ ա լ ի ս հ ե տ ն յ ա լ ե գր ա կ ա գ ու թ յ ու ն ն եր ի .

1. Ք ն ն ու թ յ ա ն ն յ ու թ ձ ե մ ա գր եր ը դ ա ս ա կ ա ղ գ վ ու մ ե ն ը ս տ ք եր ա կ ան ա կ ան ն յ ու թ եր ի ա մ բ ո ղ ջ ա կ ան ու թ յ ա ն՝ բ ա ժ ա ն վ ե լ ո վ հ ե տ ն յ ա լ խ մ բ եր ի՝ ա . ա մ բ ո ղ ջ ա կ ան ք եր ա կ ան ա կ ան ձ ե մ ա գր եր , բ . տ ա ղ բ եր բ ն ու յ թ ի ձ ե մ ա գր եր ու մ ա մ բ ո ղ ջ ա կ ան ք եր ա կ ան ա կ ան ա շ խ ա տ ու թ յ ու ն ն եր , գ . հ ա տ վ ա ժ ա կ ան ա շ խ ա տ ու թ յ ու ն ն եր և ք եր ա կ ան ա կ ան ա ղ ա տ ա ղ ի կ ն եր :

2. Ը ն տր վ ա ժ ձ ե մ ա գր եր ի կ առ ու ց վ ա ժ ք ա յ ի ն ու բ ո վ ա ն դ ա կ ա յ ի ն առ ա ն ձ ն ա-հ ա տ կ ու թ յ ու ն ն եր ի ք ն ն ու թ յ ու ն ը ց ու յ ց Է տ ա լ ի ս , ո ղ ք եր ա կ ան ու թ յ ու ն ն եր ը ի ն ք ն ա-ն ա ղ ա տ ա կ չ ե ն ս տ ե դ ծ վ ե լ , գր վ ե լ ու ծ աղ կ ա ք աղ ե ն ա ղ վ ե լ ը ս տ պ ա հ ա ն ջ ի , ն ա ղ ա տ ա կ ի կ ա մ ո ղ ու Է ծ ղ ա գր ի ծ առ ա յ ե ց ն ե լ ու հ ա մ ա ղ , մ ե ծ մ ա ս ա մ բ ու ս ու մ ն ա կ ան ն կ ա տ առ ու մ-ն եր ո վ : Դր ա ն ք դ ա ղ եր շ ա ղ ու ն ա կ ծ առ ա յ ե լ ե ն ո ղ պ ե ս ձ ե մ ն ա ղ կ-դ ա ս ա գ ի ղ ք : Մ եր ք ն ն ու թ յ ա մ բ գ ի տ ա կ ան շ ղ ջ ա ն առ ու թ յ ա ն մ ե ջ ե ն դ ղ վ ու մ դ ե մ ն ս ա ն տ ի պ , չ ու ս ու մ ն ա-ս ի ղ վ ա ժ մ ի խ ու մ բ ա շ խ ա տ ու թ յ ու ն ն եր , ո ղ ո ն ք կ ա ղ ո ղ ե ն լ ղ ա ց ն ե լ ա ղ դ ե ն ու ս ու մ ն ա-ս ի ղ վ ա ժ և հ ղ ա տ ա ղ ա կ վ ա ժ ք եր ա կ ան ա կ ան ա շ խ ա տ ու թ յ ու ն ն եր ի ց ա ն կ ը :

3. Հ ա յ եր ե ն ք եր ա կ ան ա կ ան ա շ խ ա տ ու թ յ ու ն ն եր ը ս ո վ ո ղ ա ք ա ղ ն եր կ ա յ ա ց վ ա ժ ե ն շ ա ղ ա ղ ղ ա ն ք ի տ ե ս ք ո վ , ս ա կ ա յ ն Եր ն ա ն ի մ ա տ ե ն ա ղ ա ղ ա ն ի և Չ մ մ առ ի վ ա ն ք ի մ ա տ ե ն ա ղ ա ղ ա ն ի ժ Դ-Ժ Է դ ա ղ եր ի ս կ գ բ ն ա ղ բ յ ու ղ ն եր ի ց ո ղ պ ե ս ք ն ն ու թ յ ա ն առ ա ղ կ ա մ եր առ ա ն ձ ն ա ցր ա ժ տ ա ն լ վ ե ց ձ ե մ ա գր ի մ ե ջ կ ան հ ե տ ա ք ղ ք ա կ ան ու բ ա ց առ ի կ օ ղ ի ն ա կ ն եր , ո ղ ո ն ց մ ե ջ բ առ ա յ ի ն շ ա ղ ա ղ ղ ա ն ք ի ց բ ա ց ի՝ ք եր ա կ ան ա կ ան ն յ ու թ ը ն եր-կ ա յ ա ց վ ա ժ Է գ ժ ա ղ ա տ կ եր ն եր ի՝ ծ առ եր ի տ ե ս ք ո վ , ի ն չ ա կ ե ն ն ա ն հ ա ղ ց ու պ ա տ ա ս-խ ա ն ի՝ կ ա տ ե խ ի գ ի ս ի ձ ն ո վ :

4. Ձ ե մ ա գր եր ի ց դ ու ղ ո ս հ ա ն վ ա ժ եր կ ու հ ա ղ յ ու ղ բ ս ա ն հ ի ն գ ն ո ղ ա հ ա յ տ տ եր մ ի ն դ ա ս ա կ ա ղ գ վ ու մ ե ն հ ե տ ն յ ա լ խ մ բ եր ի՝

ա . ն ո ղ ա հ ա յ տ տ եր մ ի ն ն եր , ո ղ ո ն ք ա ղ ձ ա ն ա գ ղ վ ա ժ չ ե ն լ ե գ վ ա ք ան ա կ ան , տ եր-մ ի ն ա ք ան ա կ ան և առ հ ա ս ա ղ ա կ ո ղ ու Է բ առ ա ղ ա ն ու մ տ եր մ ի ն ա յ ի ն ա ղ ժ ե ղ ո վ ,

բ . տ եր մ ի ն ն եր , ո ղ ո ն ք ք եր ա կ ան ա գ ի տ ու թ յ ա ն մ ե ջ ա ղ դ ե ն հ ա յ տ ն ի ե ն ո ղ պ ե ս ա յ ս կ ա մ ա յ ն ք եր ա կ ան ի կ ո ղ մ ի ց գ ո ղ ծ ա ժ վ ա ժ , ս ա կ ա յ ն ք ն ն վ ո ղ ձ ե մ ա գր եր ը ժ ա մ ա-ն ա կ ա յ ի ն առ ու մ ո վ ն ա խ ո ղ ու մ ե ն տ վ յ ա լ ք եր ա կ ան ն եր ի ա շ խ ա տ ու թ յ ու ն ն եր ի ն և , բ ն ա կ ան ա ք ա ղ , տ եր մ ի ն ն եր ն Է ղ առ ու մ ե ն ա վ ե լ ի վ աղ կ ի ղ առ ու թ յ ու ն ն եր ,

գ . ա ղ դ ե ն հ ա յ տ ն ի տ եր մ ի ն ն եր , ո ղ ո ն ք , ի ղ ե ն ց բ ու ն ի մ ա ս տ ն եր ի ց գ ա տ , ձ ե մ ա-գր եր ու մ հ ա ն դ ի պ ու մ ե ն ն ո ղ ի մ ա ս տ ն եր ո վ ,

դ . ն ո ղ ա կ ա գ մ տ եր մ ի ն ն եր , ո ղ ո ն ք ա ղ դ ե ն հ ա յ տ ն ի տ եր մ ի ն ն եր ի բ առ ա կ ա գ մ ա-կ ան կ ա մ հ ն չ ու ն ա կ ան ո ղ ո ջ ա կ ի փ ո փ ո խ ու թ յ ա ն ե ն թ ա ղ կ վ ա ժ տ ա ղ ք եր ա կ ն եր ն ե ն :

5. Առանձնացված բազմաթիվ քերականական նորահայտ տերմինները հորինված են հունարեն և, առավել ապես, լատիներեն տերմինների պատճենումով, այսօր գործածական չեն և ունեն միայն պատմական արժեք: Այդ տերմինները վերաբերում են լեզվական համակարգի գրեթե բոլոր բաժիններին, սակայն դրանցից և ոչ մեկը մնայուն տեղ չի գրավել հայ քերականագիտության մեջ, քանի որ բուն իմաստով նորատեղծ չեն, այլ կազմված են հոմանիշ անանցների փոփոխմամբ:

6. Ձեռագրերից դուրս հանված նորահայտ տերմինների գերակշիռ մասը վերաբերում է ձևաբանությանը, թեև սակավ չեն նաև հնչյունաբանական, բառագիտական-բառակազմական, շարահյուսական, կետադրական-առոգական տերմինները:

7. Տերմինների կառուցվածքային քննությունը բացահայտել է պարզ, անանցավոր, բարդ և բառակապակցական տերմիններ. քանակապես գերազանցում են բառակապակցականները, որոնք օժտված են իմաստի առավել լիարժեք արտահայտությամբ:

Առեւտրային հիմնական դրույթները արտացոլված են հետևյալ հրատարակումներում.

1. Մանուկյան Ս., Միջնադարյան հայկական քերականությունների մեջ լեզվաբանական հասկացությունների և հատկանիշների դասակարգումը ծառերի տեսքով, Բանբեր Մատենադարանի, թիվ 19, «Նաիրի», Երևան, 2012, էջ 389-392:

2. Մանուկյան Ս., Կատեխիզիսային քերականությունների XIV-XVII դդ. հայերեն ձեռագրերում, Բանբեր Երևանի համալսարանի, 140.2, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2013, էջ 34-40:

3. Մանուկյան Ս., Լեզվաբանական տերմինները ժեղարի ձեռագիր քերականական աշխատություններում, «Ձառուկյանական ընթերցումներ», ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2015, էջ 114-120:

4. Մանուկյան Ս., Ոսկան Երևանցու տպագիր քերականության ձեռագիր օրինակները, Էջմիածին, 2., Էջմիածին, 2016, էջ 50-61:

5. Մանուկյան Ս., Միջնադարյան գրչագիր քերականական ձեռնարկ-դասագրքերը, Մանկավարժական միտք, 3-4 (62-63), «Չանգակ» հրատ., Երևան, 2016, էջ 288-294:

6. Մանուկյան Ս., Նորահայտ ձևաբանական եզրեր ժեղարի հայերեն ձեռագրերում, Բանբեր հայագիտության, 3 (12), ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2016, էջ 115-129:

МАНУКЯН ТАТЕВИК ГРИГОРЬЕВНА

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ В АРМЯНСКИХ РУКОПИСНЫХ ГРАММАТИЧЕСКИХ ТРУДАХ XIV-XVII ВЕКОВ

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – “Армянский язык”.

Защита состоится 3 апреля 2017 г. в 15⁰⁰ ч. на заседании специализированного совета ВАК по лингвистике 019 при Институте языка им. Р. Ачаряна НАН РА (адрес: 0015, г. Ереван, ул. Григора Лусаворича 15).

Р Е З Ю М Е

ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ: Целью работы является выделение грамматических терминов из неисследованных и неопубликованных рукописных источников и проведение их целостного лингвистического анализа. Для достижения этой цели поставлены следующие задачи: а) представить историю формирования и периодизацию развития лингвистических терминов; б) провести классификацию терминов по их происхождению, исследовать пути и источники пополнения терминов; в) осуществить структурно-семантический и функциональный анализ терминов.

АКТУАЛЬНОСТЬ ТЕМЫ: В армянских рукописях содержится богатое наследие трудов по грамматике, которое в основном исследовано, однако, имеется много еще не решенных вопросов, но относительно лингвистических терминов данная сфера должным образом не изучена. Актуальность диссертационной работы обусловлена необходимостью всестороннего исследования лингвистических терминов, содержащихся в неопубликованных рукописных источниках.

НАУЧНАЯ НОВИЗНА ИССЛЕДОВАНИЯ: В диссертации впервые исследуются выделенные из рукописей около двухсот тридцати новых терминов, проводится семантический, структурный и функциональный анализ, представляется история возникновения и формирования лингвистических терминов по отдельным периодам.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ И ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДИССЕРТАЦИИ: История армянской грамматической науки исследована по основным периодам развития с их специфическими особенностями, однако рукописный материал, пополняющий недостающие звенья данной цепочки, еще не исчерпан. В арменистике имеется целый ряд исследований по разным лингвистическими вопросами, затронутым в рукописных источниках, в том числе и по терминологии. В основе нашего исследования также лежит анализ неизученных и неопубликованных терминов из рукописных первоисточников. Некоторые источники, содержащие грамматический материал, по сей день не введены в научный обиход. Нами был выбран ряд рукописных грамматических трудов, хранящихся в Ереванском Матенадаране им. М. Маштоца и еще один из основной коллекции монастыря Зммар. Мы проанализировали термины, извлеченные из этих источников, по сферам их употребления, структурным и

семантическим особенностям. В этом отношении данная диссертация является попыткой восполнения существующих пробелов в истории развития грамматической терминологии. Результаты исследования могут быть использованы в дальнейших трудах по арменоведению, особенно в работах, посвященных истории средневековой грамматики.

СТРУКТУРА ДИССЕРТАЦИИ: Структура диссертации обусловлена поставленной целью, исследуемым материалом и сферой обсуждаемых проблем. Работа состоит из введения, трех глав – с соответствующими разделами, заключения, списка использованной литературы, приложений. Объем диссертации – 152 страницы.

В **Введении** обсуждается ряд вопросов теоретического характера. Учитывая материал исследования, мы обратились к теории терминологии и восприятию термина в армянской лингвистике, в частности, к толкованию терминов армянскими и зарубежными авторами. Обращено внимание также на деятельность грекофильской и латинофильской грамматических школ, так как в образовании армянских лингвистических терминов обе школы сыграли важнейшую роль. Далее обосновывается выбор рукописных источников по их особенностям, благодаря которым их следует ввести в научный обиход.

Первая глава («Источниковедческий и лингвистический анализ средневековых рукописных грамматических трудов») состоит из 3 разделов, в которых дается кодикологический обзор источников, а также уделено место описанию содержания рукописей.

Вторая глава («Формально-семантический анализ лингвистических терминов в средневековых рукописях») делится на 4 раздела, в каждом из которых формально-семантический анализ проводится по степени известности терминов.

Третья глава («Классификация и структурный анализ использованных в средневековых рукописях лингвистических терминов») делится на 2 раздела, состоящих соответственно из 5-и и 4-х подразделов. Все разделы и подразделы посвящены классификации и описанию лингвистических терминов, принадлежащих к разным областям грамматики. Анализируется также словообразовательная структура терминов.

В Заключении диссертации представляются выводы, сформулированные в 7-и пунктах, обобщающих результаты исследования.

TATEVIK GRIGORI MANUKYAN

LINGUISTIC TERMS IN ARMENIAN MANUSCRIPT GRAMMAR WORKS OF XIV-XVII CENTURIES

Thesis for the degree of a candidate of philological sciences, specialty 10.02.01-“Armenian Language”.

The defense of the thesis will be held on 3 April, 2017, at 15⁰⁰, at the session of the Specialized Council on Linguistics 019 HAC (Higher Attestation Commission) in the Institute of Language after H. Acharyan of National Academy of Sciences, RA (address: 0015, st. Grigor Lusavorich, 15).

SUMMARY

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE STUDY: The purpose of research is the selection of grammatical terms from unexplored and unpublished sources, and conducting their holistic linguistic analysis. To achieve this purpose, we set the following objectives: a) to present the history of formation and periodization of linguistic terms' development; b) to classify the terms according to their origin, to explore ways and sources of replenishment of the terms; c) to implement structural-semantic and functional analysis of the terms.

ACTUALITY OF THE THEME: The Armenian manuscripts contains a rich heritage of works on grammar, which is mainly studied, but there are many outstanding issues. However regarding linguistic terms, this scope is not properly understood. The relevance of the thesis is due to the need for a comprehensive study of linguistic terms contained in the unpublished manuscript sources.

SCIENTIFIC NOVELTY OF RESEARCH: In the thesis for the first time were investigated derived from manuscripts about two hundred and thirty new terms, performed semantic, structural and functional analysis, represented history of origin and formation of linguistic terms on separate periods.

THEORETICAL AND PRACTICAL SIGNIFICANCE OF DISSERTATION: History of Armenian grammar is studied with their transitions, the specifics of development periods, however handwritten material replenishment the missing links of this chain has not been exhausted. In the Armenology there are a number of studies on various linguistic issues raised in the manuscript sources, including the terminology. At the heart of our research is analysis unstudied and unpublished terms from the primary sources. Some sources, containing grammatical material, still are not put into use. We have selected a number of grammatical manuscripts which are situated in Yerevan Matenadaran named by M. Mashtots and another one from the main collection of Bzommar monastery. We have analyzed the terms extracted from these sources, according to their areas of use, structural and semantic features. In this sense, this dissertation is an attempt to fill the existing gaps in the history of grammatical terminology's history. The results of the thesis can be used in further proceeding in Armenology, especially in the studies devoted to the history of medieval grammar.

STRUCTURE OF THE THESIS: Structure of the thesis is due to the intended purpose, investigated material, and the sphere of the discussed issues. It consists of an

introduction, three chapters, with the relevant sections and subsections, conclusions, list of references, applications. The volume of the thesis is 152 pages.

In **Introduction** we discuss some theoretical questions. Based on the study material, we turned to the terminology and the perception of the terms in Armenian linguistics. Based on this, we turned to the terms' interpretation by the Armenian and foreign authors. Attention is paid also to the activities of Greek and Latin grammar schools, as in the formation of Armenian linguistic terms both schools played a essential role. Next, we prove the choice of original manuscript, focusing on all the properties due to which they enter into scientific use.

First chapter ("Source and a linguistic analysis of medieval manuscripts grammatical works") consists of 3 sections, which give an overview of codicological sources, and given the place the description content of manuscripts.

Second chapter ("Formal-semantic analysis of linguistic terms of medieval manuscripts") is divided into 4 sections, each with formal-semantic analysis is performed according to the degree popularity of terms.

Third chapter ("The classification and structural analysis used in medieval manuscripts linguistic terms") is divided into 2 sections, consisting respectively of 5 and 4 subsections. All sections and subsections devoted to the classification and description of linguistic terms belonging to different areas of grammar. Also was analyzed derivational structure of terms.

In **Conclusion** the thesis presented the conclusions summarizing the results of research, set out in 7 points.